

MODERN TÜRK EDEBİYATINDA "AHİRET" KAVRAMI

Bilge ERCİLASUN*

Özet: "Ölüm" ve "ahiret" kavramları insanın daima merak ettiği konulardandır. Tabiatıyla bu konular, edebi eserlere de aksetmiştir. Bu yazıda, modern Türk edebiyatında "ahiret" kavramının yer aldığı edebi eserler üzerinde durulmaktadır. Bu eserler şunlardır: Abdülhak Hamid'in *Tayflar Geçidi*, *Ruhlar*, *Arziler* adlı piyesleri, Halide Edip'in *Maske ve Ruh* adlı piyesi, Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* adlı romanı. Bu eserlerin içindeki ölüm ötesi unsurlar incelenmiş ve yenilikleri belirtilmiştir. Ayrıca eserler, Batı edebiyat ve sanatlarını etkileyen, Türk edebiyatına da tesir eden İlahi Komedi ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahiret, mahşer, maske, ruh, tarihi şahsiyet, Dante, Abdülhak Hamid, Shakespeare, Nasrettin Hoca.

Abstract: "Death" and "afterlife" concepts have always been the most interesting issues of human being. Naturally, these have also been reflected to the literary works. In this article, the works which have "afterlife" concept in modern Turkish literature have been studied. These are as follows: *Tayflar Geçidi*-*Ruhlar*-*Arziler* (the plays of Abdülhak Hamid), *Maske ve Ruh* (the play of Halide Edip), *Ruh Adam* (the novel of Nihal Atsız). The elements of the "afterlife" concept in the works have been examined and their characteristics have been determined. Furthermore, the works have been compared with *Divina Commedia* that effected not only the Western literatures and arts but also the Turkish literature.

Key words: Afterlife, Last Judgement, mask, soul, historical character, Dante, Abdülhak Hamid, Shakespeare, Nasrettin Hoca.

"Ölüm" ve "ahiret" kavramları, daima insan zihnini kurcalayan en önemli meselelerden biri olmuştur. Ölümünden sonra hayat var mıdır? Varsa bu nasıl bir hayattır, daha doğrusu nasıl bir devamlılıktır? Yoksa ölümden ötesi sonsuz bir hiçlik ve yokluk mudur? Kâinatın sırrı nedir? Ruh nedir? İnsanlar hiç bir zaman çözemeyecekleri bu meseleyi inanç yoluyla halletmek istemişler, dinler vasıtasıyla bu sorulara cevap aramışlardır. Dinler, ister tek tanrılı ister çok tanrılı olsun, her biri bu soruya kendine göre bir izah tarzı bulmuştur. Dinlerin verdiği cevaplar ve izahlar umumiyetle oldukça teferruatlı bir şekilde olmuş, bu da insanları rahatlatmıştır.

Fakat merak ve araştırma, insan zihninin en temel unsurudur. Fert, soru sormaktan ve bilinmeyeni araştırmaktan asla vazgeçmemiştir. Bu durum, sanata da aksetmiş, özellikle edebiyatın önemli malzemelerinden birini teşkil etmiştir. Ölüm, edebi eserlerin temel konularından biri olmuştur. Çünkü ölüm bir vakıadır. İnsanlar tarafından bilinen ve yaşanan bir olgu, bir gerçektir. Ölüm, trajik bir hadisedir. Bundan dolayı, edebi eserlere fazlasıyla yansımıştır. Dolayısıyla bu konu, araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve onlar tarafından çeşitli şekillerde incelenmiştir. "Ölüm ötesi" veya "ahiret" ise ölüme nisbetle üzerinde daha az durulan bir konu olmuştur. Bunun için, onun hayale ve fanteziye dayanması, dinler ve inançların bu konuya açıklık getirmesi, insanların inançlarla ilgili meseleleri fazla kurcalamak istememe-

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi.

leri gibi sebepler sayılabilir.

Bu konuda Türk ve Batı edebiyatları arasında bir farklılık görülmektedir. Ahiret kavramı, Batı edebiyatlarında ölüme nisbetle daha az ele alınmasına rağmen yine de oldukça fazla işlenen bir konudur. Fakat Modern Türk edebiyatında bu konuya çok az rastlıyoruz. Bunun sebebi modern Türk edebiyatının henüz çok yeni olması, bir bütünlüğe dayanmamasıdır, diyebiliriz. Türk edebiyatında gelenekten gelen veya Batıdan alınan malzeme kullanılmaktadır. Bu malzeme ise, yazarlar tarafından bir bütün halinde hissedilememektedir. Hatta geleneğin tam olarak bilinmediği ve Batının bir bütün olarak algılanamadığı da söylenebilir. Batı ise, eskiden beri süregelen bir devamlılık içindedir.

Batı edebiyatlarında bu konunun temelini Dante'nin *İlahi Komedi*'si teşkil eder. Dünya edebiyatının şaheserlerinden biri olan *İlahi Komedi*'nin ilahi, didaktik, estetik, beşeri ve metafizik olmak gibi pek çok özelliği ve üstünlüğü bulunmaktadır (Sevük 1940: 443). Bu eserde hristiyanlığın tesiri ve nüfuzu görülüyor. Batı yazarları ondan ilham almışlar ve etkilenmişlerdir. *İlahi Komedi* Türk edebiyatına da tesir ettiği için ondan biraz bahsetmek gerekir. Dante'nin, kıyamet gününü tasvir ettiği bu eser üç bölümdür. Bunlar, Cehennem, Araf ve Cennet adını taşır. İnanca göre mahşer, ruhların toplandığı ve dünyada yaptıklarının sorgulandığı ve hesap verildiği bir yer veya zamandır.

Türk ve Batı edebiyatlarında bu konu önce efsane ve destanlarda mitlerde görünmüş, daha sonra didaktik eserlerde yer almıştır. Modern Türk edebiyatında ahiretin konu veya motif olarak yer aldığı şu eserler vardır: *Tayflar Geçidi*, *Ruhlar*, *Arziler*, *Maske ve Ruh*, *Ruh Adam*.

Tayflar Geçidi, *Ruhlar* ve *Arziler* Abdülhak Hamid'in piyesleridir. Tanzimat Edebiyatının ikinci nesil şairi olan Hamid, İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarında Şair-i Azam olarak tanınmıştır. *Tayflar Geçidi* Hamid'in Türk tarihi üzerinde yazılmış piyeslerinin üçüncüsüdür. Tanpınar'ın "İlhan dairesi" adını verdiği bu piyesler şunlardır: *İlhan* (1913), *Turhan* (1916), *Tayflar Geçidi* (1917), *Ruhlar* (1922), *Arziler* (1925) (Enginün 1998: 8; Tanpınar 1956: 586).

Tayflar Geçidi, *İlhan* ve *Turhan* piyeslerindeki olayların sorgulanması ile başlar. *İlhan* ve *Turhan*'daki bütün şahıslar artık ölmüşlerdir. Burada ahirette onların tayfları, yani hayaletleri yer almaktadır. *Tayflar Geçidi* dünyada cereyan eden olayların sorgulanması, ruhların hesaplaşması ve barışmasından ibarettir.

Eser, Kambur'un kendi kendine konuşması ile başlar. Buna daha sonra pek çok kahraman katılır. Bu kahramanlar *İlhan* ve *Turhan* piyeslerindeki kahramanlar ve yeni kahramanlardır. Yeni kahramanlar da tarihi şahsiyetlerdir. Piyesteki başlıca kahramanlar şunlardır: İlhan, Dilşad, Bağdat Hatun, Emir Çoban, Timur, Yıldırım Bayezid, Yakup, Prenses Lizet, Hafız, Sadi, Miloş, Kral Lazar, Kral Lazar'ın kızı, Murat Hüdavendigâr, Dante, Victor Hugo, Shakespeare, Ömer Hayyam, Firdevsi, Namık Kemal. Ele alınan meseleler ise öncelikle dünyada cereyan etmiş olan olaylardır. Dünyada mücadele etmiş, birbirlerini öldürmüş kimseler, karşı karşıya gelerek olayları ve sebeplerini belirterek pişmanlıklarını söylerler ve barışırlar. Ondan sonra zihinlerini meşgul eden meseleleri konuşmaya başlarlar. Kader, insan iradesi, ruhun

varlığı ve mahiyeti, insanın dünyaya gelişinin sebebi, cemiyetin nizamı, insanın vazifesi, dünyadaki savaşlar ve sebepleri gibi pek çok metafizik ve sosyal meseleyi ele alırlar. Bu arada Birinci Dünya Savaşından ve 20. yüzyılın karışık ahvalinden de bahsedilir.

Piyes, teknik bakımdan zayıftır. Bu, Hamid'in diğer piyeslerinde de görülen bir durumdur. Hamid, tiyatro tekniğine önem vermemiş ve eserlerinin önemli bir kısmını sahnede oynanmak için değil okunmak için yazmıştır. Fakat bu piyeste tiyatronun istediği vaka ve hareket hiç yoktur. Piyes yalnızca konuşmalara dayanmaktadır. Muhtevaya, düşünceye ağırlık verilmiştir. Tiyatro aktivitesi ve dinamizmi bulunmamaktadır. Fikri bir eserdir. Turhan Tan Hamid'in bu eseri *İlahi Komedi*'den ilham alarak yazdığını belirtmektedir (Dante 1948: XXI). Eserdeki şahıslar hayaletlerdir ve bunlar da sayıca fazladır. Vaka hareketli ve canlı olmamasına rağmen *Ruhlar ve Arziler*'deki kadar yeknesak da değildir. Çünkü şahısların çokluğu ve değişiyor olması bahsedilen diğer iki esere göre hareketlilik sağlamaktadır. *İlahi Komedi*'de Dante, Virgile ve Beatrice hakim karakterlerdir ve değişmezler. Cehennem, Araf ve Cennet çok detaylı bir şekilde anlatılır. Hem çevre, hem de ruhların yaşadıkları durum, çektikleri azaplar uzun uzun tasvir edilir. Olaylar ve sebepleri çoğunlukla Virgile'in ağzından verilir. Dante sorar, Virgile izah eder, olayı ve sebebini anlatır. Sonra bazan Dante o ruhla konuşur. Fakat Dante'nin o şahsiyetle konuşması ikinci plandadır. Eserin özü Dante'ye, Dante'nin bakışına yorumuna dayanır. Virgile ile Beatrice onun rehberidirler. *Tayflar Geçidi*'nde ise ruhların konuşmaları kendi ağızlarından verilir. Hamid kendi düşüncelerini piyeste yarattığı şahsiyetler vasıtasıyla söyler. Bu, Hamid'in önemli ve asli bir özelliğidir ve bütün eserlerinde görülür. İlahi Komedi'de vaka ahirette geçmesine rağmen Dante ölmemiştir. Bu yüzden sık sık diğer ruhlar tarafından yadırganır. *Tayflar Geçidi*'nde ise bütün karakterler ölüdürler. Olaylar, yani konuşmalar da ahirette cereyan eder. Bir başka fark da *İlahi Komedi*'de olan din taassubunun *Tayflar Geçidi*'nde bulunmayışıdır. Dante, Ortaçağın katı hristiyanlık anlayışıyla Hazreti Muhammedi riyakar olarak nitelemiş, onu cehennemnin sekizinci katına atmıştır. Bu düşüncesinden dolayı Hamid *Tayflar Geçidi*'nde Sadi'nin ağzından Dante'ye hücum eder ve onu şiddetle eleştirir.

Üzerinde duracağımız ikinci eser *Ruhlar*'dır. *Ruhlar* bu serinin dördüncü kitabıdır. Buradaki kahramanlar Kambur ile Dilşad'ın ruhlarıdır. Eser yalnızca onların diyaloglarına dayanmaktadır. Konuşmaların gökyüzünde geçmesine ve olay kahramanlarının ruhlar olmasına rağmen eser daha çok beşeri bir muhtevaya sahiptir. Dünyada olan hadiseler konuşulmaktadır. Hürriyet, vatan, insani ihtiraslar ve zaafılar üzerinde tefekkür ve tartışmalar yapılmaktadır. Dünyanın düzeni konuşulur ve sonra Türklerin bugünkü hali ve geriliği üzerinde durulur. Tarihten de bahsedilir. Bugünkü perişanlığın Türk olmaktan değil, cehaletten dolayı olduğu söylenir.

"İlhan dairesi"nin son kitabı olan *Arziler*, Kambur'la Dilşad'ın ruhlarının konuştuğu bir piyestir. Dilşad'la Kambur 40. asırda dünyaya inmeye karar verirler. Piyesin baş kısmında onların dünyada olduklarını görürüz. Kambur hayretle dünyada olan değişiklikleri anlatır. Bunlar olumlu ve olumsuz değişimlerdir. Sık sık 20. asrı hatırlar ve iki asrı mukayese eder. Eserde, İslam ülkelerinin ve Türklerin karşılaştıkları problemler, çektikleri sıkıntılar ve kurtuluşları, Türklerin 1920'lerdeki durumu

gibi meseleler ele alınır ve İstiklal Savaşından bahsedilir. Hamid'in diğer piyeslerindeki kahramanlar da burada yer almaktadır. Bu kahramanların vatanları uğrunda çektikleri eziyetler anlatılır ve onların vatanları uğrunda canlarını verdikleri belirtilir. Bunların ibret alınması gereken vakalar olduğu söylenir. Devrin dilinin bozulduğu ifade edilir.

Arziler'de kahramanlar ruhlarsa da eserin muhtevası dünya ve cemiyettir, cemiyet meseleleridir. Eserin ahiretle ilgisi sadece şahısların ruhlar olması ve öbür dünyadan gelmesidir. Kadın-erkek giyimi ve davranışları gibi gündelik konulara da yer verilmiştir. Eserin son kısmında Mütareke ve İstiklal Savaşı yıllarının meseleleri üzerinde yoğunlaşılır. Harbin akıbetinden ve Türkün mutlaka galip geleceğinden söz edilir. En sonunda Kambur vatan uğrunda can verir.

Ruhlar ve Arziler piyeslerinde de yukarıda söylediğimiz teknik kusurlar bulunmaktadır. Hareket ve vaka yoktur. Piyesler yalnızca konuşmalara dayanmaktadır. Mekân ise *Ruhlar*'da ahirettir. Fakat *Arziler*'de Kambur'la Dilşad'ın dünyaya inmeleri dolayısıyla mekan değişir. Fakat bu değişiklik, tasvirle değil, anlatımla veriliyor.

Maske ve Ruh Halide Edip Adivar'ın yazdığı fantezik bir piyestir. 1945'te basılmıştır. Halide Edip eserin önsözünde bu eseri on yıl önce yazdığını, fakat "dünyaya Nasrettin Hoca gözü ile bakan bir eser yazmak emeli"nin gönlünde yirmi üç sene evvel Akşehir'de doğduğunu belirtir. (Adivar 1945: 5). Piyes beş perdeden meydana gelir. Konusu Nasrettin Hoca'nın ahirete gitmesi ve oradan dünyaya bakışıdır. Nasrettin Hoca ahirette Shakespeare, İbni Haldun, Bilali Habeşi gibi tarihi şahsiyetlerle karşılaşır ve konuşur. Piyeste, Nasrettin Hoca'nın eşiği Bozoğlan'a önemli bir yer verilmiştir. O, Hocanın daima yanındadır. Olaylara müdahale eder. Mekân ise dünya ve ahiret olmak üzere değişmektedir. Nasrettin Hoca'nın ruhu zaman zaman dünyaya iner. Bulduğu yere "orta cennet" denmektedir. Cennet kat kuttur. Son kata "saadetler ülkesi" adı verilmektedir. O kapıdan girip de geri dönen yoktur. Onun için orasını kimse bilmez. Fakat pek çok ruh böyle orta cennet denilen yerde yaşarlar. Çünkü onlar dünyadan kopamazlar ve tekrar tekrar dünyaya gelmek isterler. Burası bütün meseleleriyle ve kurumlarıyla dünyaya benzeyen bir yerdir (Enginün 1995: 438).

Piyeste 20. asrın düşünceleri ve karakterleri Nasrettin Hoca'nın gözüyle tenkit edilmektedir. Amerikalılar, İngilizler, Türkler ele alınır. Halide Edip bu eserinde batı materyalizmini tenkit etmektedir (Enginün 1992: 139). İngilizlerin hayata bakışında Shakespeare'den gelme bir soğukluk ve karanlık buluyor. Onların hayata trajik baktığını düşünüyor. Amerikalıların kölelik anlayışını ve zencilere takındıkları tavrı eleştiriyor. Ayrıca 1920'lerde gittiği ve tanıdığı Akşehir'in atmosferinden, insanından ve Nasrettin Hoca'nın hayata bakışından etkilenmiştir. Nasrettin Hoca'nın felsefesinde şartlar ne olursa olsun hayata güleryüzlü bir bakış, olayları mizahi algılayış, olaylar karşısında eleştirel bir yaklaşım, olayları ve hayatı bir çok açıdan algılama buluyor. Nasrettin Hoca'yı zaaflarıyla birlikte veriyor. Ayrıca Halide Edip'in cenneti algılayışında Uzak Doğu ve Hint anlayışlarının tesirinde kaldığını söylemek mümkündür. Reenkarnasyon, ruhun devamlılığı ve dünyaya tekrar tekrar gelmesi, hayvan ruhlarının insanlaşmaları gibi.

Piyeste ahiret hakkında teferruat verilmektedir. Orta cennet, saadetler ülkesi gibi kavramlar, cennetin birtakım katlardan meydana gelişi, meleklerin daimi kanat salıvermeleri gibi pek çok teferruat görülmektedir. Bu durum, Hamid'in piyeslerinden tamamen farklıdır ve *İlahi Komedi*'yi hatırlatmaktadır. Fakat Halide Edib'in anlatım, işleyiş ve hayata bakışı Dante'ninkinden tamamen farklıdır. Halide Edip Nasrettin Hoca'nın gözüyle hayata bakmak ister. Bu bakımdan Shakespeare'i de trajik ve kötümser dünya görüşünden dolayı tenkit eder.

Son olarak ele alacağım eser Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* adlı romanıdır. Olayın kahramanı, inandıkları uğrunda kendi nesliyle mücadele eden bir insanın kendisinden küçük bir kıza aşık olması ve ıstırap çekmesidir. Kahraman bu suçundan dolayı mahşerde yargılanır. Romanda gerçek ve gerçeküstü olaylar, birbirine karıştırılarak anlatılmaktadır. Olayın kahramanının ruhu mahşerde bile ıstırap çekmeye devam eder. Romanda, olaylar ve karakterler, bir uyur efsanesinden hareket edilmek suretiyle iki bin yıl öncesine bağlanır. Böylece devamlılık fikri işlenir. Zamanın bir bütün olduğu, vücudun öldüğü, fakat ruhun ebedi olarak yaşadığı, ruhun da ıstırap çektiği düşünceleri ele alınmıştır. Fani hayatın değersizliği, geçiciliği, aldattıcılığı işlenir. Ebedi hayat ölümdür, ölüm ötesidir. İnsan halihazırda değil, yekpare bir zamanda yaşar. Mazi, hal ve istikbal bir bütündür. Zaman bir akıştır, parçalanamaz. Hayat, yaşanan ömür ile sınırlı değildir. Romanda zaman ve mekân kavramlarının çok önemli olmadığı, geçici ve izafi oldukları belirtilmektedir. Romanda, içinde yaşanan çağın ve mekânın değerleri sorgulanmaktadır. Zaman akışı içinde bunlar mutlak değerler değildir. Devire ve anlayışa göre değişebilir, farklı olarak yorumlanabilir. Önemli olan gerçek ve değişmez değerleri yakalayabilmektir. Bir devirde suç veya günah olan bazı davranışlar, bir başka devirde fazilet olarak kabul edilebilir. İntihar bunlardan biridir ve romanda intihar hakkındaki farklı düşüncelere yer verilmiştir. Yazar, gerçek-gerçeküstü olaylar zinciri içinde kendi devrini anlatmakta ve sorgulamaktadır. İlk bakışta tabiatüstü olaylar gibi görünen bu olaylar, aslında gerçek hadiselerin davranışların sembolleşmiş ifadeleridir. Yazarın kader, insan iradesi, zaman, ruh, ölüm, ahiret gibi bazı tezatlı ve metafizik meseleleri de sorguladığı görülmektedir.

Eserde konumuzla ilgili olan kısım mahşer bölümüdür. Olay kahramanının mahşerde yargılanması çok canlı, gerilimli ve oldukça teferruatlı bir şekilde verilmiştir. Bu bölüm anlatımdaki ihtişam, gerilim, heyecan yüklü olması ve teferruata dikkati dolayısıyla *İlahi Komedi*'yi hatırlatır. Fakat ondan çok farklı yönleri de vardır. *İlahi Komedi*'de canlı mekan tasvirleri yapılmış, ruhların çektiği ıstırap teferruatıyla anlatılmıştır. Bu romanda onun yerini yargılanmanın seyri ve tanıkların konuşması almıştır. Burada romancı, duruşmanın seyrini olay kahramanının bakışıyla vermektedir. Bütün Türk hükümdarları ve komutanları, ailesinin fertleri onun hakkında konuşurlar. Bu bakımdan mahşer sahnesi eserin en canlı ve tesirli bölümüdür, diyebiliriz. Burada çok canlı bir tablo çizilmiştir. Olaylar tabiatüstü, fakat çok açık ve nettir. Hükümler ve düşünceler de net ve gerçekçidir.

Ruh Adam'da dünya ile ahiret bir arada verilmektedir. Gerçek ve gerçeküstü olaylar birbirine karışır. Gerçeküstü olaylar da yaşanmış gibi verilir. Fakat diğer eserlerde dünya ile ahiret arasında kesin bir ayırım göze çarpar. Okuyucu *Tayflar*

Geçidi, Ruhlar, Arziler, Maske ve Ruh piyeslerinde mekanın değişmesini rahatça takip edebilir. Fakat *Ruh Adam*'da hadiselerin nerede cereyan ettiği kestirilemiyor (dünyada mı, ahirette mi, yoksa kahramanın hayalinde mi). Bu bakımdan *Ruh Adam* romanı, diğerlerinden farklıdır. Bu fark, yazarın sembolizmle yüklü anlatımından ileri gelmektedir.

Bütün bu eserlerde serbest düşüncenin varlığı ve hakimiyeti göze çarpar. Hamit ve Atsız metafizik meseleleri serbest ve hür bir tavırla ele almıştır. Halide Edip ise daha çok devrinin siyasi ve sosyal problemleriyle ilgilenmiş, eserinde bunların eleştirisine yer vermiştir. Ahiret, incelediğimiz dört piyeste konu ve arkaplan olarak karşımıza çıkmaktadır. *Ruh Adam*'da ise bir motif olarak görülüyor. Romanda ahiret ve mahşer kavramları, dünyadaki herhangi bir mekân gibi eserde yer almış ve işlenmiştir.

Kaynaklar

- ADIVAR, Halide Edip (1945) *Maske ve Ruh*, İstanbul.
 ATSIŞ, Nihal (1972) *Ruh Adam*, İstanbul.
 DANTE (1948) *İlahi Komedi*, (Çeviren: Hamdi Varoğlu), İstanbul.
 ENGİNÜN, İnci (1992) *Mukayeseli Edebiyat*, İstanbul.
 ENGİNÜN, İnci (1995) *Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, İstanbul.
 _____ (1998) *Abdülhak Hamid'in Tiyatroları*, (2 cilt), İstanbul.
 SEVÜK, İsmail Habip (1940-1941) *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, (2 cilt), İstanbul.
 TANPINAR, Ahmet Hamdi (1956) *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1956.
 TARHAN, Abdülhak Hamid (1335) *Tayflar Geçidi*, İstanbul.
 _____ (1338) *Ruhlar*, İstanbul.
 _____ (1925) *Arziler*, İstanbul.